

Zdzisław Libera

Juliusz Nowak-Dłużewski (1893-1972)

Rocznik Towarzystwa Literackiego imienia Adama Mickiewicza 6, 207-216

1971

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Prof. dr Nowak-Dłużewski

V. K R O N I K A

Zdzisław Libera

JULIUSZ NOWAK-DŁUŻEWSKI /1893-1972/

19 lipca 1972 roku zmarł w Warszawie Juliusz Nowak-Dłużewski, historyk literatury i zasłużony pedagog, profesor Uniwersytetu Warszawskiego.

Urodził się 31 marca 1893 roku w miejscowości Goszcza w powiecie miechowskim jako syn nauczyciela Wojciecha Nowaka i Felicji z Dłużewskich. Po ukończeniu gimnazjum w Kielcach studiował filologię polską na Uniwersytecie Jagiellońskim. W roku 1932 uzyskał na tymże Uniwersytecie stopień doktora na podstawie pracy "Satyra polityczna Sejmu Czteroletniego". W okresie przedwojennym pracował jako nauczyciel w szkole średniej w Kielcach i w Warszawie. Przez wiele lat uczył języka polskiego w znanym gimnazjum i liceum warszawskim im. Jana Zamoyskiego. W czasie okupacji hitlerowskiej przebywał w Kielcach, gdzie uczestniczył w tajnym nauczaniu, a od 1943 roku prowadził filię kielecką studium polonistycznego tajnego Uniwersytetu Ziemi Zachodnich. Po wyzwoleniu położył zasługi przy zabezpieczeniu podworskich zbiorów bibliotecznych na Kielcach, gdzie uczył. Do roku 1947 był dyrektorem Muzeum Świętokrzyskiego i Wojewódzkiej Biblioteki w Kielcach. W roku 1951 habilitował się w Toruniu na podstawie pracy o Stanisławie Konarskim. W latach 1953-1956 wykładał historię literatury polskiej w Katolickim Uniwersytecie w Lublinie, a w roku 1956 został profesorem Uniwersytetu Warszawskiego¹.

¹ Por. Słownik współczesnych pisarzy polskich. Tom drugi. Warszawa 1964, s. 559-560.

Profesor Juliusz Nowak-Dłużewski należał do tej generacji historyków literatury polskiej, dla których historia literatury stanowiła część historii kultury obejmującej różnorodne zjawiska życia duchowego narodu. Toteż i w jego pracach naukowych problemy historycznoliterackie splatają się ściśle z zagadnieniami społecznymi, oświatowymi i politycznymi, a jedna z Jego książek nosi wymowny tytuł: "Z historii polskiej literatury i kultury". Był uczniem Ignacego Chrzanowskiego, którego wspominał ze wzruszeniem, podziwiając jego prozę naukową jako "wysoce instruującą, wychowawczą pod względem intelektualnym i moralnym". Chrzanowski był dla niego mistrzem i pod innym jeszcze względem. Autor "Historii literatury niepodległej Polski" przekazał swemu uczniowi koncepcję literatury "jako zwierciadła życia narodu w jego statycznych i dynamicznych formach, w tym, co było i w tym, co być powinno". A poza tym, jak sam Nowak-Dłużewski wyznał, uczył się od swego profesora "sposobu pisania, pisania osobistego jako wyrazu osobiście, rzetelnie i głęboko przeżywanego przez badacza przedmiotu jego twórczości naukowej". O ile Chrzanowski był bezpośrednim nauczycielem uniwersyteckim, którego oddziaływanie wychowawcze cenił sobie wysoko, o tyle drugim mistrzem, którego wpływ ciążył na postawie i poglądach naukowych prof. Nowaka-Dłużewskiego, był Aleksander Brückner, profesor Uniwersytetu Berlińskiego, historyk kultury w szerokim rozumieniu tego wyrazu, znakomity badacz literatury staropolskiej. Pisząc o Brücknerze i jego szkole naukowej wskazywał Nowak-Dłużewski na szerokość horyzontów humanistycznych uczonego i dar oddziaływania na czytelników. "Jakby ich miał przed sobą, pisał o nim, na sali wykładowej czy seminaryjnej".

W dorobku naukowym prof. Nowaka-Dłużewskiego wyróżnić można trzy sfery głębszych zainteresowań badawczych. Pierwsza z nich obejmuje literaturę staropolską, dziedzinę drugą stanowi kultura Oświecenia, trzecia wreszcie sfera dotyczy zagadnień regionalizmu, przy czym na plan pierwszy wysuwają się tutaj problemy regionu kieleckiego.

W badaniach nad literaturą staropolską skupił się prof. Nowak-Dłużewski zgodnie z głównym nurtem swoich zainteresowań nad poezją okolicznościową. Badania te przyniosły szereg tomów o-

bejmujących zarówno antologię poezji politycznej, jak też książki i rozprawy jej poświęcone. A więc: "Staropolska anonimowa poezja polityczna" /1950/, "Ze staropolskiej poezji politycznej. Z poezji rokoszu Zebrzydowskiego" /1952/, "Poezja Związku Święconego i rokoszu Lubomirskiego" /1953/, "Staropolska okolicznościowa literatura polityczna w rękopisach" /1958/. Koroną działalności w tym zakresie były cztery okazałe tomy "Okolicznościowej poezji politycznej w Polsce". /Średniowiecze 1963, Czasy Zygmunta 1966, Pierwsi królowie elekcyjni 1969, Zygmunt III 1971/. Jako badacz poezji okolicznościowej i politycznej wychodził Nowak-Dłużewski z założenia, że na obraz dziejów literatury narodowej składają się nie tylko dzieła największych twórców, ale także utwory poetów niższej rangi, nawet anonimowych, wyrażających nastroje czasu i reagujących piórem na różnego rodzaju wydarzenia życia publicznego. Przecistawiając się energicznie wyznawcom skrajnego formalizmu odmawiającym poezji okolicznościowej i politycznej wartości estetycznych Nowak-Dłużewski dowodził, że nie wolno odrywać dzieła literackiego od jego naturalnego podłoża społecznego i że chociaż poezja polityczna dawnej Polski nie jest na ogół najwyższej klasy literackiej, stanowi ona zjawisko ważne z punktu widzenia socjologicznego i historycznego. Świadczy ona o żywotności społeczeństwa reagującego na bieg wydarzeń politycznych, dowodzi kultury literackiej ogółu parającego się piórem. Broniąc prawa do obywatelstwa historycznoliterackiego poezji okolicznościowej prof. Nowak-Dłużewski tłumaczył, że jest ona przede wszystkim "rezultatem twórczego wysiłku szaraków literackich, szaraków pod względem społecznym i kulturalnym", a poza tym jest ona "wyrazem doraźnych reakcji uczuciowych poety politycznego, aktem natychmiastowych odruchów pisarskich charakteryzujących dodatnio czy ujemnie jakieś zdarzenie polityczne i osoby biorące w nich udział". Toteż analizując zbiory poezji politycznej i okolicznościowej z różnych okresów literatury polskiej Nowak-Dłużewski pamiętał zawsze o tym, by ich poziom artystyczny mierzyć zawsze kryteriami i wymaganiami historycznymi, nie zaś miarą ocen estetycznych drugiej połowy wieku XX. Poza stroną estetyczną, która nie może dorównać najwyższym osiągnięciom poetyckim, istnieje jeszcze strona społeczno-polityczna omawianej twórczości literackiej. Wymo-

wa jej, jak tego autor "Okolicznościowej poezji" dowodzi, jest z małymi wyjątkami "jednolicie i jednoznacznie postępową na całej przestrzeni rozwojowej." Prof. Nowak-Dłużewski przeorał ogromny materiał rękopiśmienny oraz wydobył spod pyłu zapomnienia całe mnóstwo druków, które przebadał pod kątem interesującego go przedmiotu. W rezultacie powstało dzieło o dużym znaczeniu dla kultury polskiej. Otrzymaliśmy niezwykle bogaty przegląd poezji staropolskiej od średniowiecza do wieku XVII, który odtwarza bujne i pełne dramatycznych napięć życie polityczne, odsłania nieznane dokumenty literackie, wydobywa na jaw zjawiska nie dostrzeżone, interesujące zarówno historyka literatury, jak też historyka dziejów politycznych. Ale poza faktami szczegółowymi, które Nowak-Dłużewski oświetlił i skomentował, prace Jego nad poezją okolicznościową przynoszą refleksje natury ogólniejszej. Poza generalną tezę, którą starał się autor udowodnić w toku swoich rozważań, że "polityczna dominanta naszej literatury w całym jej historycznym przebiegu jest faktem oczywistym", występuje cały szereg tez szczegółowych. Jedną z nich głosi, że ujawnione w badaniach cechy techniki literackiej znamienne dla polskiej poezji politycznej średniowiecza powtarzają technikę łacińskiej poezji średniowiecznej. Inna znowu wyraża przekonanie, że negatywna rola antyku w dziejach naszej literatury w jej "klasycznych" okresach, renesansie i oświeceniu, polega na tym, że poeci odznaczający się klasycystyczną tendencją twórczą nie umieją nadać indywidualnego wyglądu artystycznego krajobrazowi. Kiedy indziej zaś rozważając poezję epicedialną Barbary Radziwiłłówny oraz jeden z utworów poświęconych walce o objęcie panowania przez Zygmunta Augusta prof. Nowak-Dłużewski zauważa, że rzeczywistość w nim ukazana "nie jest, oczywiście, rzeczywistością obiektywną; jest rzeczywistością przekształconą zgodnie z celem i przeznaczeniem utworu literackiego". "Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce" imponuje bogactwem zebranego materiału, ale co ważniejsze, uświadamia, jak intensywnie rozwijała się poezja polityczna w dawnej Polsce i jak mocno grały temperamenty polityczne. Towarzysząc zarówno wydarzeniom doniosłym w dziejach Polski, jak też sprawom mniej ważnym odnoszącym się do kultury życia towarzyskiego uderzała różnorodnością treści i formy. Oprócz

"Okolicznościowej poezji politycznej w Polsce" prof. Nowak-Dłużewski opracował "Poemat satyrowy w literaturze polskiej w. XVI-XVII", w którym zajął się tradycją "Satyra" Kochanowskiego w literaturze polskiej oraz wydał "Bibliografię Staropolskiej Okolicznościowej Poezji Politycznej XVI-XVIII w.", która stanowi pierwszą tego rodzaju bibliografię w Polsce. Trudno byłoby na tym miejscu wymienić tytuły wszystkich rozpraw poświęconych dawnej literaturze. Ograniczymy się tylko do wyróżniających się wśród nich studium o polskich przekładach Biblii i rozprawy o pisarstwie Stanisława Orzechowskiego.

Problematyka kultury i literatury polskiego Oświecenia zajmuje również sporo miejsca w spuściźnie naukowej profesora Nowaka-Dłużewskiego. W centrum Jego badań w tej dziedzinie stoi Stanisław Konarski. Jemu poświęcił odrębną monografię, wydał wybór pism znakomitego pijara, opublikował jego listy opatrując rzeczowym komentarzem. Konarski w ujęciu prof. Nowaka-Dłużewskiego objawił się jako pisarz polityczny, pedagog i twórca literacki. Ale w odróżnieniu od historyków i historyków oświaty, którzy zajmowali się Konarskim, Nowak-Dłużewski skupił przede wszystkim uwagę na działalności pisarskiej wskazując na przełomowy charakter jego działalności w dziedzinie teoretycznoliterackiej. Książka Juliusza Nowaka-Dłużewskiego, jak to zauważył prof. Konrad Górski, "daje pierwszą w naszej historii literatury szczegółową analizę dzieła "De emendandis eloquentiae vitiis" oraz "przynosi pierwsze obszerniejsze omówienie dorobku poetyckiego Konarskiego, jego utworów łacińskich i polskich", a poza tym stanowi monografię działacza i pisarza usiłującą określić osobowość reformatora. Nowak-Dłużewski bardzo wysoko ceni autora "O skutecznym rad sposobie" i nazywa go "twórcą własnej epoki". "Stanowisko Konarskiego, dowodzi, w środowisku, w którym działał, jest stanowiskiem geniusza. Takim człowiekiem swej epoki, a wychodzącym poza jej ramy, jest u nas Mickiewicz, u obcych - Dante, Szekspir, Goethe. Takie osobowości nie są dziećmi swych epok, ale jej twórcami. W tym sensie są one osobowościami ponadczasowymi. Takim właśnie jest Mickiewicz, który tworzy swoją epokę, epokę kulturalnego romantyzmu. Takim twórcą własnej epoki jest również Konarski." Jak widać z przytoczonego fragmentu, Konarski w oczach Nowaka-Dłużewskiego urasta do miary

jednego z największych reformatorów w dziejach kultury polskiej, a w jego działalności widzi zjawisko wyjątkowe, porównywalne z działalnością postaci największych. Atutów wielkości Konarskiego szuka autor monografii nie tyle w nowości jego przełomowych reformatorskich koncepcji, co "w nadaniu z zewnątrz idącym pomysłem - polskiej formy, dostosowanej do chwili i gruntu historycznego, a nade wszystko - na forsowaniu ich w życiu". W osobowości znakomitego pedagoga dostrzega Nowak-Dłużewski gorący zapal, który ogrzewał czynną jego energię, ale przede wszystkim podnosi znaczenie stalowego charakteru, bez którego nie byłoby jego dzieła życiowego. "Pisma wybrane" w opracowaniu profesora Nowaka-Dłużewskiego przyniosły oprócz obszernych fragmentów dzieła "O skutecznym rad sposobie" liczne wyjątki z innych pism, mniej znanych i dostępnych szerszemu ogółowi, jak na przykład z pism teoretycznych "De emendandis eloquentiae vitiis", "De arte bene cogitandi" oraz z innych, jak "De viro honesto et bono cive..." czy "Ordinationes visitationis apostolicae". Przekłady niektórych z nich wyszły spod pióra wydawcy. "Pisma wybrane" spopularyzowały Konarskiego i dopomogły do ponownego przyjrzenia się jego działalności pisarskiej i pedagogicznej, która w istocie rzeczy była niedoceniona. Ogłoszona przez Nowaka-Dłużewskiego korespondencja Konarskiego, w niej listy do generała pijarów Delbecchiego, rektora Collegium Nazarenum Paulina Chelucciego i innych dostojników zakonu pijarskiego, jak też do takich adresatów polskich, jak Józef Andrzej Załuski, Józef Sapieha czy Wacław Rzewuski zblizają postać Konarskiego do czytelnika od strony ludzkiej, informują dokładnie o niektórych stronach jego politycznej i pedagogicznej działalności jak też wskazują na stosunki łączące go z polskimi politykami i działaczami kultury.

Ale oprócz Konarskiego w polu badań naukowych nad polskim Oświeceniem znalazły się jeszcze inne zjawiska i zagadnienia. Jako badacz literatury politycznej i okolicznościowej ogłosił jeszcze przed wojną dwie monografie: "Satyrę polityczną Sejmu Czteroletniego" /1933/ oraz "Satyrę polityczną konfederacji targowickiej i sejmu grodzieńskiego" /1935/ otwierając nimi drogę wszystkim następcom, którzy temat ten w badaniach swoich

podjęli. Po wojnie zaś wydał antologię "Poezji powstania kościuszkowskiego" zaopatrując ją obszernym wstępem i objaśnieniami. Badania nad poezją polityczną czasów stanisławowskich zarówno w zakresie zbierania materiałów jak też w jej ocenie ka-zały na nowo spojrzeć na literaturę Oświecenia i pozwoliły dostrzec w niej zjawiska, których dawniejsi badacze nie widzieli, bądź lekceważyli nie dopatrując się w niej rzeczy godniejszych szczególnej uwagi. Znaczną bowiem część poezji politycznej tych dramatycznych czasów, w jakich ona wyrosła i rozwijała się, charakteryzuje głęboko patriotyczna treść wyrażająca nastroje społeczeństwa zagrożonego utratą niepodległości. Prof. Nowak-Dłużewski uwydatnił znaczenie poezji anonimowej, gniewnej, jako-bińskiej, której autorzy ostro godzili w zdrajców ojczyzny atakując ich z nazwiska i odsłaniając ich hańbiące postępowanie. W wierszach powstania kościuszkowskiego pokazał, na czym polega ich różnorodność, w jaki sposób ujawnił się w nich kult Kościuszki, a jak wyglądała satyra, jak zespoliły się ze sobą treści społeczne i narodowe.

Odrębne studium poświęcił prof. Nowak-Dłużewski Ignacemu Krasickiemu. Ogłosił je w serii Biblioteki "Polonistyki" uzupełniając je odpowiednimi materiałami. Kreśląc portret Krasickiego, człowieka i poety odszedł od poglądów tradycyjnych. Stwierdził wprawdzie, że autor "Pana Podstolego" był "największym reprezentantem naszej literatury oświeceniowej", ale nie podzielił, jak się zdaje, zachwytów innych historyków literatury. Przede wszystkim z korespondencji poety wy dobył fakty nie bardzo korzystne dla osoby księcia biskupa warmińskiego. A więc wskazał na pewną obojętność poety na sprawy polityczne, w szczególności na jego lęk przed zaburzeniami rewolucyjnymi, zwrócił uwagę na sceptyczny stosunek do prac Sejmu Czteroletniego, podkreślił związki, jakie łączyły Krasickiego z Fryderykiem II. Co więcej na marginesie "Pieśni na dzień 3 maja 1972", która wyszła spod pióra poety, zadał pytanie zabarwione sceptycyzmem: "czy można jednak wierzyć w szczerłość jego lirycznego wzruszenia?". Dowodzi dalej autor studium o Krasickim, że "społeczna dydaktyka poety minęła bez śladu, natomiast "największą, historyczną zasługą Krasickiego było praktyczne urzeczywistnienie rewolucji stylowej zapoczątkowanej i teoretycznie uzasadnionej

przez Stanisława Konarskiego". Trudno orzec, czy pogląd prof. Nowaka-Dłużewskiego na osobę i działalność Krasickiego ostanie się w historii literatury. Pewne jest to, że jest to stanowisko indywidualne i niezależne.

Wśród prac poświęconych problemom Oświecenia wyróżnić jeszcze należy rozprawy na temat periodyzacji tego okresu kultury w Polsce. Prof. Nowak-Dłużewski rozpoczął bowiem na jej temat w 1959 roku dyskusję, która skupiła się na procesie przemian w kulturze XVIII wieku w Polsce. W jego przekonaniu nie wolno odrywać Oświecenia stanisławowskiego od Oświecenia saskiego, natomiast w czasach drugiego Sasa należy widzieć ważny etap jego rozwoju. Przemawiając za wcześniejszym startem literatury polskiego Oświecenia Nowak-Dłużewski przypomniał doniosłą rolę Stanisława Konarskiego i szkół pijarskich w reformie oświaty, zwrócił uwagę na znaczenie mecenatu Załuskich i działalność Mitzlera de Kolof, podkreślił rozwój teatru mag-nackiego i szkolnego oraz wskazał na funkcję literatury przekładowej z literatury obcej. Poza sprawą wczesnego Oświecenia poruszył jeszcze prof. Nowak-Dłużewski szereg innych zagadnień, wśród nich ważny problem pokoleń, które określają jak gdyby rytm przeobrażeń historycznoliterackich.

Niepodobna omówić wszystkie rozprawy i artykuły na temat literatury XVIII wieku, które prof. Nowak-Dłużewski napisał. Przypomnijmy tylko, że oprócz artykułów problemowych, jak na przykład "O włoskich źródłach Oświecenia w Polsce i na Węgrzech" powstały pod piórem Nowaka-Dłużewskiego zwięzłe portrety literackie Naruszewicza i Niemcewicza, indywidualne w spojrzeniu i ujęciu.

Trzecia wyróżniona przez nas dziedzina zainteresowań naukowych dotyczy regionalizmu. Juliusz Nowak-Dłużewski był szczerze i serdecznie przywiązany do ziemi kieleckiej, gdzie spędził dzieciństwo i wczesną młodość i gdzie potem przebywał w czasie okupacji. Dodajmy, że był on w latach 1937-1939 członkiem Zarządu Koła Kielczan oraz redagował rocznik "Pamiętnik Koła Kielczan" /1937-1938/, a po wojnie organizował Muzeum Świętokrzyskie. Jako autor wielu rozmaitych publikacji związanych tematycznie z regionem kieleckim zajmował się zarówno ludźmi Kielecczyny, jak też sprawami szczegółowymi i ogólny-

mi odnoszącymi się do regionu kieleckiego. Tak więc pisał o Żeromskim i Dygasińskim, Kochowskim i Juszyńskim, zajmował się Rakowem i Pińczowem, omawiał drukarstwo dawnej Kielecczyny, interesował się także dziejami nowszymi, Biblioteką Wojewódzką w Kielcach, kursami uniwersyteckimi, losami Muzeum Świętokrzyskiego. Z ważniejszych rozpraw o syntetycznym charakterze należy wymienić takie, jak "Region kielecki i jego wkład do kultury narodowej" czy wcześniejsze studium pt. "Udział regionu kieleckiego w kulturze narodu".

Charakteryzując działalność pisarską prof. Nowaka-Dłużewskiego nie można pominąć Jego prac publicystycznych i recenzyjnych. Autor monografii o Konarskim i "Okolicznościowej poezji politycznej w Polsce" interesował się rozległymi obszarami polonistyki. W liczącej blisko 400 pozycji bibliografii czytelnik odnajdzie artykuły odnoszące się do różnych okresów historii literatury nie wyłączając współczesności. Są więc artykuły i recenzje z książek Gojawiczyńskiej i Iłłakowiczówny, Iwaszkiewicza i Dobraczyńskiego, Rostworowskiego i Kazimierza Brandysa. A ileż wyszło spod pióra prof. Nowaka-Dłużewskiego recenzji naukowych? Pisał na temat dzieł Wacława Borowego, Konrada Górskiego, Jana Dürra-Durskiego, Juliusza Kleinera, Juliana Krzyżanowskiego i wielu innych dzieląc się uwagami i doświadczeniami naukowymi.

Był prof. Nowak-Dłużewski także indywidualnością pisarską. Miał w sobie coś z ducha i temperamentu staropolskiego publicysty. Zapalczywy w dyskusji stawał chętnie w szranki polemiczne prezentując klarownie własne stanowisko. Pisał obrazowo, korzystał z wyrażeń archaicznych, sięgał do zwrotów łacińskich. Bronił jasności stylu, gromił manierę pseudonaukową i sztuczność, potępiał retoryczne efekciarstwo. Walczył zawsze o to, by proza naukowa nawiązywała do szlachetnych wzorów prozy Chmiłowskiego, Chlebowskiego i Chrzanowskiego. Polemizując ze stanowiskiem Manfreda Kridla, który we "Wstępie do badań nad dziełem literackim" formułował zasadę ergocentryzmu i akcentował kryterium fikcyjności utworu literackiego prof. Nowak-Dłużewski przeciwstawiał punkt widzenia historyka, dla którego "kształt artystyczny dzieła wiąże się nierozzerwalnie z jego kształtem historycznym czy genetycznym" i dla którego "Treny"

Kochanowskiego to "utwór okolicznościowy w rozumieniu Goethego". Toteż stale w badaniach nad przeszłością literatury polskiej towarzyszyło prof. Nowakowi-Dłużewskiemu przekonanie, że nie wolno izolować dzieła literackiego z realnych uzależnień i powiązań i nie wolno eliminować z literackich badań naukowych wszelkich dzieł o dynamice społecznej. "Dlaczego - pyta - "miłość do Kasi czy Anusi" jako przedmiot utworu poezji musi być skuteczniejsza literacko niż miłość własnego kraju czy miasta rodzinnego?" Domagając się, jak pisał rehabilitacji czynnika społecznego w literaturze starał się postulat swój poprzeć konkretną pracą badawczą i edytorską publikując tomy poświęcone okolicznościowej poezji politycznej.

Do zasług edytorskich Juliusza Nowaka-Dłużewskiego należą jeszcze "Kolędy polskie", które profesor wydał wspólnie ze swymi współpracownikami. O nich to pisał Julian Krzyżanowski, że jest to "dzieło znakomite, jedno z najbardziej imponujących wydawnictw związanych z milenium".

Jako pedagog, wieloletni profesor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego i Warszawskiego wychował wielu uczniów rozmiłowanych w literaturze dawnej i przywiązanych uczuciowo do Mistrza, który otaczał ich troskliwą i serdeczną opieką. Będąc już na emeryturze prowadził dalej seminarium doktoranckie skupiając wokół siebie grono młodych polonistów interesujących się kulturą i literaturą dawniejszą.

Z Towarzystwem Literackim im. Adama Mickiewicza prof. Nowak-Dłużewski związany był od dawna. Jako członek Zarządu Głównego brał stale udział w jego zebraniach, żywo interesował się działalnością Towarzystwa w Warszawie i na terenie całego kraju. Cieszył się rozwojem badań regionalnych, pragnął, by Towarzystwo kontynuowało tradycje pracy naukowej.

Odszedł jeden z nestorów naszej polonistyki uniwersyteckiej, badacz-entuzjasta, człowiek wytrwałej pracy, miłośnik i znawca kultury staropolskiej.